

KNJIGA I DRUŠTVO: DIJALOG O INTELEKTUALNOJ POVIJESTI HRVATSKE

UDK: 002(091)“2015”
Primljeno: 7. XII. 2015.

dr. sc. IVANKA KUIĆ
Sveučilišna knjižnica u Splitu
Ruđera Boškovića 31
21000 Split, HR

U Splitu je 23. rujna 2015. održan međunarodni znanstveni skup *Knjiga i društvo: dijalog o intelektualnoj povijesti Hrvatske*. Skup je organizirao **Književni krug u Splitu** u okviru dvadeset i sedme manifestacije „Knjiga Mediterana“ u suorganizaciji s **Filozofskim fakultetom u Splitu, Odsjek za hrvatski jezik i književnost**. Split se prirodno preporučio kao mjesto dijaloga o intelektualnoj povijesti, prije svega svojom bogatom povijesti i kulturom u hrvatskim i širim mediteranskim okvirima. U posljednjim desetljećima Split daje značajan kulturni doprinos mediteranskom prostoru kroz djelovanje jedinstvene hrvatske manifestacija „Knjiga Mediterana“ koja tematizira kulturnu, gospodarsku, pravnu i uopće intelektualnu povijest Splita i Mediterana kao „knjigu“ koja se čita i kao metaforički okvir koji smješta južnu Hrvatsku u širi kulturni i geografsko-politički kontekst. Neosporno je da se diskurs o knjizi povezuje sa Splitom još od vremena osnivanja Splitske nadbiskupije, katedrale i skriptorija. Tu se čuva i najstarija rukopisna knjiga u Hrvatskoj *Evangelium Spalatense*. Poseban doprinos temi knjige dao je ipak Hrvoje Morović svojom knjigom *Povijest biblioteka u gradu Splitu* I. dio, koja ne tematizira povijest splitskih privatnih knjižnica samo kao kulturnih činjenica već, stavljajući knjigu u središte intelektualnog života, kao intelektualnu i društvenu povijest splitske plemenitaške i građanske elite. Time je ukazao na bliskost ove

dvije inače nezavisne povijesne discipline koje su zajednički obogatile diskurs o knjizi i doprinijele razumijevanju svakodnevna života u zidinama Palače.

Povijest knjige kao znanstvena disciplina ima danas jak korijen u Splitu i to je bila solidna podloga za inicijativu o organizaciji skupa o knjizi i njezinoj povijesti u Hrvata. Iako nedovoljno zastupljena na sveučilišnoj razini i usprkos nekim predrasudama, povijest knjige danas nudi brojne mogućnosti za istraživanje. Ona se bavi svim vrstama teksta – ne samo knjigom ili časopisima, njezin je predmet kreacija, diseminacija i korištenje (repcija) pisanih i tiskanih medija, a tematski opseg socijalna, kulturalna i ekonomska povijest knjige, autorstva, knjižničarstva, književne kritike, čitateljskih navika i odziva nudi perspektivu intelektualne povijesti. To je područje danas vrlo živo, unutar nje ga mogu se postavljati brojna pitanja o onome što je bilo u prošlosti sve do digitalnog doba, o društvenim uvjetima koji su bili nužni za produkciju knjiga, o tome na kojim su vrijednostima počivale tiskane knjige, što je knjiga značila kao uvjet socijalnog znanja i sl., a interes za žene, manjinske ili religijske grupe, urbane radnike i sl. proširuje njezine izražajne i iskustvene mogućnosti.

Tema skupa privukla je znanstvenike koji istražuju povijest i sadašnjost knjige i čitanja, u Hrvatskoj i u svijetu, i pokazala da se na tom disciplinarnom polju u nas prepoznaje nemala znanstvena zajednica koja nije vezana samo uz knjižničarstvo. Društveno kontekstualiziranje knjige, pak, privuklo je istraživače na području drugih društvenih disciplina, povijesti, teorije književnosti, arhitekture, kontekstualne lingvistike i dr. U jednodnevnom radu skupa sudjelovalo je dvanaest predavača i stručnjaka iz Hrvatske te iz Republike Slovenije i Bosne i Hercegovine koji su doprinijeli uspješnosti skupa i široj recepciji teme. Oni su se mogli prepoznati u istom području i upoznati, što je svakako doprinijelo njihovoj znanstvenoj emancipaciji. Tako je ovaj skup bio svojevrsan poziv na multidisciplinarnu suradnju.

Tema *Knjiga i društvo* kao dijalog o društvenoj i intelektualnoj povijesti Hrvatske, bila je inovativna i provokativna usprkos općoj samorazumljivosti i sveprisutnosti te prevladavajućem zdravorazumskom i pesimističnom poimanju stvarnosti knjige. Pojavom trotomne knjige nedavno preminulog Aleksandra Stipčevića *Socijalna povijest knjige u Hrvata* i novijih radova drugih povjesničara knjige u Hrvatskoj, otvoren je prostor za proučavanje knjige u kontekstu njezina povijesnog i suvremenog društvenog značenja, književne i socijalne komunikacije te konstrukcije svakodnevnog života uključujući čitatelja i čitanje. Noviji

spoznajno-teorijski koncepti (primjerice koncepti Pierrea Bourdieua, Michelea de Certeaua, Michelea Foucaulta, Roberta Chartiea) te teorije o čitanju i čitatelju omogućili su povijesti knjige kao zasebne discipline da tumači svoj predmet u kontekstu prošlog i sadašnjeg ljudskog individualnog i društveno-tvorbenog djelovanja. Pod naslovom skupa *Dijalog o intelektualnoj povijesti Hrvatske*, iniciran je dijalog o značenju knjige i socijalno-epistemološkom mjestu u hrvatskom društvu u pojedinim razdobljima. U takvoj intelektualnoj postavci, knjiga je shvaćena kao transcendentni objekt međudisciplinarnog dijaloga društvenih znanosti, prije svega historijske znanosti i njezinih poddisciplina, zatim povijesti i teorije književnosti, povijesti umjetnosti, sociologije, kulturne antropologije, kontekstualne lingvistike, a onda i drugih znanosti kojima knjiga otvara širi pogled na njihov predmet bavljenja. Intelektualna historija, kojoj se u Hrvatskoj u posljednje vrijeme poklanja dosta pozornosti u skladu sa suvremenim kretanjima unutar te discipline, pozvala se i na povijest knjige i čitanja kao „kreativan način“ da se govori o intelektualnom polju. Tu se po našoj ocjeni otvara golemo područje suradnje i međusobnog približavanja kad je u pitanju povijest pojedinih intelektualaca ili intelektualna povijest. Povijest knjige i intelektualna povijest stoje u bliskim relacijama, kao što tvrdi i povjesničar knjige Robert Darn-ton, jer je intelektualni kontekst dio kulturnoga sustava koji okružuje procedure proizvodnje, distribucije i recepcije knjige i može imati snažan utjecaj na njih.

Međudisciplinarni kontakt društvenih znanosti stoga je poželjan, jer je knjiga proizvod primjeren čovjeku i za čovjeka pa prema tome govori o čovjeku. Povijest se knjige u ovako postavljenoj podtemi naslanja na općedruštveni kontekst u najširem smislu: knjiga kao intelektualni proizvod (materijalni i duhovni), kao ideja, kao učinak koji diferencira socijalne i kulturne prakse, kao znanje i kao element ljudske svakodnevne interakcije te stoga bitan element konstrukcije svakodnevne zbilje. Odnos prema knjizi diferencira starija društva od modernih, pokazuje proces emancipacije pojedinaca i društvenih grupa, širenje obrazovanja, evoluciju kulture i uopće društvene misli. Unutar tako postavljene teme ponuđeno je više podtema koje su analitički razložile sadržajne elemente diskursa o odnosu knjige i društva u povijesti s refleksijom na suvremenost.

U prijedodnevnom dijelu, podijeljenom na dvije tematske cjeline, sudjelovalo je devet sudionika koji se bave proučavanjem knjige na području informacijskih znanosti, sociologije knjige, povijesti, povijesti i teorije hrvatske književnosti. U svojim izlaganjima iznijeli su poglede na neke suvremene probleme knjige

poput pitanja o budućnosti knjige, položaja i društvenog tretmana e-knjige u Hrvatskoj te dali pregled njezina društvenog značenja u povijesnoj perspektivi.

Uvodnu temu *Knjiga kao (komunikacijska) funkcija* imao je **Josip Stipanov**. Raspravljajući o materijalnoj transformaciji njezina oblika, snažnom utjecaju tehnologije na njezinu materijalnu egzistenciju, sustavnom i organiziranom načinu proizvodnje knjige te o njezinoj dvostrukoj biti tijekom pet tisuća godina povijesti, autor je ustvrdio da je knjizi uvijek, neovisno o njezinu vanjskom izgledu, zapravo bila funkcija – komunikacija, komuniciranje i prenošenje zabilježena znanja i informacija. Funkcija prijenosa zabilježenog znanja prepoznata je od samih početaka kao bitan i nezamjenjiv čimbenik svakog razvoja.

Mihael Kovač, Filozofski fakultet u Ljubljani, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost i knjigarstvo, izlagao je na temu *On Fallen Prophets and real Problems: Name of What is dead of the Book*. U diskrepanciji između kontinuiranih proročanstava o kraju knjige i istodobnog simultanog rasta knjižne produkcije i izdavačkih industrija, M. Kovač propituje stvarnost tako često korištenog pojma „smrti knjige“. Nakon iznesenih brojnih statističkih podataka iz US-a, EU, Slovenije koji pokazuju porast produkcije i korištenja knjiga te evidentnog utjecaja audiovizualnih medija na čitanje, smanjenje broja čitatelja i vremena posvećenog čitanju u nekim socijalnim grupama, što može predstavljati opasnost za izdavače, autor misli da su takva proročanstva, kojima trag nalazi još u XVI. st., nesigurne spekulacije. Drži da se radi o nedovoljno promišljenom izrazu dihotomije između jedne manje zahtjevne aktivnosti (gledanje) i više zahtjevne forme (čitanje) medijske konzumacije. Prema tome, zaključuje kako ima smisla istraživati pozitivne uzročne veze između trendova u obrazovanju i čitanja/prodaje knjiga i negativnih uzročnih veza između rasta audiovizualnih medija i prodaje knjiga.

Daniela Živković, Filozofski fakultet u Zagrebu, u izlaganju *E-knjiga kao prilog intelektualnoj povijesti Hrvatske* izložila je konceptualne promjene tradicionalne knjige u e-knjigu koje su je dovele u središte suvremenog intelektualnog konteksta te upozorila na neke dileme u pogledu njezine proizvodnje i korištenja koje mijenjaju tradicionalno nakladničko poslovanje, distribuciju i uvjete korištenja te stoga i kulturnu politiku prema knjizi. Zaključno je naglasila obvezu društva da stvori povoljne uvjete za e-knjigu u Hrvatskoj kao kulturni i gospodarski proizvod. Kao rješenje problema ona predlaže dogovor između predstavnika nakladnika, knjižničara i nositelja autorskih prava o digitalizaciji i distribuciji putem platforme na

nacionalnoj razini djela objavljenih u Hrvatskoj. Naglasila je i druge nužne mjere za poticanje digitalizacije knjiga kao dijela kulturne i obrazovne strategije, bolji uvid i racionalni pristup digitalizaciji, pokretanje platformi za ponudu znanstvene i stručne knjige i beletristike. Pred hrvatskim nakladnicima i nadalje stoji objavljivanje izvornih elektroničkih izdanja te ponuda elektroničkih knjiga knjižnicama putem „platformi za e-posudbu knjižnicama“.

U drugom dijelu prijepodnevnice sesije **Zlata Živaković Kerže**, Institut za povijesna istraživanja u Slavonskom Brodu, u temi *Knjiga, temelj književnog, društvenog i intelektualnog života: slika življenja i postojanja u Slavoniji i Osijeku* dala je uvid u receptivni prostor knjige te naše regije u XVIII. i XIX. stoljeću. Knjiga pokazuje intelektualni rast i definirane kulturalne prakse konzumacije knjige i čitanja, određene društveno-povijesnim okvirom tadašnje Slavonije i Osijeka. Postavljajući retoričko pitanje – što je knjiga značila stanovnicima te regije u prošlim stoljećima, posebno u uvjetima višejezičnosti, autorica odgovara sintetičkom eksplikacijom povijesnog konteksta, kulturnih i intelektualnih pomaka i procesa u kojima knjiga oslikava intelektualni obzor Slavonije i Osijeka. Vizura knjige koju je dala, kako ističe u zaključku, samo je najoskudniji temelj koji u daljnjim istraživanjima treba otkriti ono dubinsko: ideje, autorske namjere i čitateljske recepcijske sklopove – taj nas temelj treba voditi prema složenijem istraživanju povijesti knjige i intelektualne povijesti toga hrvatskog kraja.

Ivanka Kuić, Sveučilišna knjižnica u Splitu, u izlaganju *Recepcijski prostor knjige i Prometejevi nasljednici: prilog socijalnoj povijesti knjige u Dalmaciji u preporodno i postpreporodno doba* prikazala je socijalno-epistemološki kontekst receptivnog prostora knjige u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. st. i intelektualne napore i utjecaje pojedinaca, „Prometejevih nasljednika“, na izgradnji društvenih uvjeta znanja u borbi za nacionalna prava i modernizaciju društva. Posebno je u tom kontekstu naglasila djelatnost preporoditelja okupljenih oko izdavačkog programa Matice dalmatinske, koji planiranjem, selekcijom, proizvodnjom i distribucijom knjiga šire prosvjetiteljska znanja i ideje, prikladne receptivnim sklonostima pučkog čitatelja i vremenu društvene i kulturne tranzicije. Autorica je u duhu Luhmannove i Habermasove ideje o „redukciji kompleksnosti“, na temelju povijesnih uvida i socijalno-epistemoloških principa koncipirala funkciju knjige u danom vremenu.

Marko Dragić, Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za hrvatski jezik i književnost, u izlaganju *Gospa Sinjska u istoimenom djelu Ivana Markovića* govorio

je o knjizi koja je doživjela više izdanja, a posvećena je dolasku ramskih fratara u Sinj u XVII. st. Fratri su sa sobom donijeli i svetu priliku Gospe Sinjske, prvo u Split, a potom u Sinj. Autor je u svom izlaganju doveo u suodnos realni povijesni kontekst s događajima i milostima Gospe Sinjske opisanima u knjizi.

Jela Sabljčić Vujica, Sveučilište u Mostaru, Odsjek za hrvatski jezik i književnost, izlagala je na temu *Čitanje eseja u kontekstu suvremene hrvatske književnosti*. Govorom o eseju, kao književnom žanru u kojem nalazimo subjekt, tekst i kontekst i o problematici njegova čitanja danas, doprinijela je boljem razumijevanju čitatelja. Od M. de Montaignea u XVI. st. do suvremenog čitanja i predodžbe eseja kao spontane stvaralačke spona između značenjski zasićenog svijeta i anonimnog stvaratelja mišljenja, čitanje eseja doživjelo je promjene. Pozivajući se na R. Chartiea i njegov koncept aproprijacije sadržaja i diskurzivnih praksi, ona naglašava čitateljski čin prenoseći taj koncept na hrvatsku književnost, stavljajući u odnos „obzor očekivanja“ čitatelja i faze esejističke proizvodnje.

Dina Marković, Osijek, govorila je na temu *Geneza Peićevih knjiga: komunikacija i čitanje*, čime je na nov način ušla u estetsko-recepcijski prostor individualnog čitatelja kao kreativnog pojedinca. Ponudila je osobno iskustvo geneze i čitanja Peićevih putopisa. Temeljni diskurs čitanja proširila je i odnosom autora prema implicitnom čitatelju i literarnim sredstvima autorove komunikacije s čitateljem. Čitatelj je „značajan sudionik i potencijalni putnik“, što asocira na Certeauov koncept čitatelja kao putnika i „krivolovca“, koji omogućuje estetsku vrijednost kao temelj recepcijske stvarnosti. Nadahnutim esejističkim pristupom ona naglašava sintetičku viziju umjetnosti, posebno u Van Goghovim slikama i književnosti, koju Matko Peić nudi čitateljima kao intelektualni kontekst prožet kontekstom prirode i slikama iz svakodnevnog života.

Marina Vinaj, Muzej Slavonije u Osijeku, izlagala je na temu *Obiteljske knjižnice – baštinske kulturno-povijesne riznice: uz poseban oblik knjižnice Valpovačkog vlastelinstva*. Obiteljska knjižnica valpovačkih vlastelina Prandau-Normann dospjela u osječki muzej nakon Drugoga svjetskog rata. Ona sadrži više od osam tisuća jedinica i prije svega je dio intelektualne povijesti obitelji Prandau-Normann. Sadržajem i raznolikošću vrijednosti i posebnosti, svjedok je društvenih i kulturnih zbivanja u vremenu u kojem je nastala. Prilikom otvaranja Muzeja Valpovštine i sređivanja fonda, pronađena je zbirka knjiga koja je pripadala Julijani Normann, ženi grofa Rudolfa I. Normanna, koja

provocira povijest „muških“ knjižnica i širi prostor za rodni pristup povijesti knjižnica.

U popodnevnoj sesiji, posvećenoj „splitskim temama“, govorio je **Stanko Piplović** iz Splita. U izlaganju *Ambijent stručne knjige u Splitu u XIX. st.* predstavio je stručnu knjigu u Splitu, posebno područje graditeljstva, kako onu koja je tiskana tako i onu koja je dolazila u Split, u širokom kontekstu društveno-političkih i kulturnih prilika. Predstavio je zaslužne pojedince i društva, posebno *Društvo inženira i arhitekata u Kraljevini Dalmaciji*, važna stručna i znanstvena izdanja tiskana u Splitu ili nabavljena u Beču, velike knjižnice, posebice knjižnicu *Obrtničke škole*, koje su sadržavale vrlo recentna stručna izdanja iz tehničkih znanosti, građevinarstva i arhitekture i difuziju knjiga između centra znanja (Beča) i Splita. Odnos prema stručnoj knjizi kao sredstvu difuzije znanja i informacija, bez kojeg nije bilo moguće obrazovanje mladih stručnjaka kao ni daljnje usavršavanje njihovih profesora, pokazuje razinu društvenog i osobnog odnosa prema knjizi.

O čitateljskim interesima i kulturalnim praksama konzumacije knjige iz perspektive knjižarske arhive govorila je **Nada Topić**, Gradska knjižnica Solin. Ona je izlagala na temu *Čitateljski interesi hrvatskih iseljenika u međuratnom razdoblju: narudžbe upućene splitskoj knjižari Morpurgo (1932. – 1937.)*. Govorila je o svojim istraživanjima poznate knjižare Morpurgo i pronađenim dopisima hrvatskih iseljenika upućenima toj splitskoj knjižari. Analiza šesnaest sačuvanih narudžbenica iz toga razdoblja otkriva određene zajedničke čitateljske interese i potrebu naših iseljenika za pisanom riječi na materinskom jeziku te njihovu vezanost za rodni kraj. Istraživanje doprinosi širenju spoznaje i poznavanju kulturnih praksi iseljeničke populacije, čitateljskog ukusa i potrebe za knjigom i čitanjem i značenje knjige u svakodnevnom životu.

Sanja Brbora, Sveučilišna knjižnica u Splitu, izlagala je na temu *Orbis sensu alium pictus – zanimljiva i utjecajna knjiga iz XVII. stoljeća*. To je knjiga moravskog pedagoga i teologa Amosa Komenskog koja se nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu. Djelo se naziva i prvim slikovnim rječnikom, dječjom enciklopedijom i početnicom. Autorica je govorila o aspektima djela značajnim za leksikografiju, poučavanje i kulturu. Izložila je zanimljiv način prezentacije građe, što je tijekom vremena utjecalo na njezinu popularnost i prihvaćenost u Hrvatskoj.

U vrlo ugodnoj atmosferi povijesne palače Milesi sudionicu su raspravljali, međusobno se upoznali i predlagali zanimljive ideje za budući rad. Polazeći od

svog istraživačkog interesa i pozicije, dijaloški su propitivali vrlo kompleksan diskurs o odnosu knjige i pojedinca te knjige i društva u povijesti i sadašnjosti. Skup je dao značajan prinos razumijevanju društvene važnosti i funkcije knjige u povijesnim mijenama i sadašnjosti. U zaključku se nije nastojalo dati sintezu značenja, osim opće ocjene o komunikacijskoj funkciji knjige, jer su izlaganja pokazala različitost društvenih uvjeta i interesa za knjigu čime je zapravo započeo naslovljeni dijalog. Držimo također da će ovaj skup utjecati i na uspostavljanje veza između povijesti knjige i intelektualne povijesti. U cjelini, poseban je doprinos ovoga skupa uvid u dijalektički i oblikotvorni odnos društva i knjige te pojedinca kao konzumenta, društvenih struktura i knjige, što se može posebno zaključiti iz izlaganja nekoliko referenata. Iznesene su mnoge tematske varijacije odnosa na relaciji autor-knjiga-društvo-čitatelj, koje ni blizu nisu iscrpile bogatstvo hrvatskoga diskursa o knjizi, dapače otvorile su prostor za daljnja istraživanja na tom planu. Pesimistična predviđanja budućnosti tiskane knjige pokazala su se upitnima bez globalnih pokazatelja koji bi omogućili sagledavanje suvremenih čitateljskih trendova. Paradigmatički utjecaj računalne i komunikacijske tehnologije na formu, produkciju i dostupnost knjige u budućnosti, samo je potvrdio da je i dalje potrebna snažna društvena podrška knjizi i čitanju. Suvremena knjiga općenito treba snažniju potporu društva, izneseno je u diskusiji – to je činjenica koje su bili svjesni svi izlagači. U tom su smjeru dani i prijedlozi kako se hrvatsko društvo treba odgovorno odnositi prema e-knjizi i prema digitalizaciji knjiga kao prema novim trendovima koji su prihvaćeni. Sve to navodi na potrebu povezivanja svih dijelova infrastrukture knjige u cilju budućih istraživanja povijesnog i sadašnjeg položaja knjige.

Na kraju diskusije svi su sudionici izrazili zanimanje da u svom budućem znanstvenom angažmanu i dalje sudjeluju u razvijanju znanstvenog diskursa i uspostavljanju međuznanstvenih veza između povijesti knjige (i čitanja), recentnog stanja knjige i drugih disciplina kako bi doprinijeli razumijevanju njezina složenog odnosa s društvom. Takav stav vodi dijalog o knjizi prema novim mogućnostima, dijakronijski ga smještajući između prošlosti i budućnosti. Predloženo je također da se skup s ovom temom održava svake godine proširujući tematske okvire.